

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASI

Yrd. Doç. Dr. MUHARREM TÜNAY

Atatürk'ün ekonomi politikasını anlayabilmek için, bu politikanın temelini oluşturan iki ilkeyi mutlaka göz önüne almak gerekir. Bunlardan birincisi, her alanda olduğu gibi ekonomide de milliyetçilik olup, Misak-ı Millî sınırları içerisinde kalan yurttaşlarının refah ve mutluluğunu sağlamayı, ana hedef olarak kabul eder. Burada konumuz açısından önemli olan millî ekonomik çıkarların gözetildiği, dış pazarlara ve yabancı ekonomilere bağımlılığın kaldırıldığı, millî ekonominin kurulmasıdır. Millî ekonominin kurulmasıdır diyoruz, çünkü Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı Osmanlı ekonomisi, daha 1809 ve 1838 ticaret anlaşmalarıyla önce İngiltere ve daha sonra da 1878'den itibaren Bismarck Almanya'sının kontrolüne geçmiş, bu ilişkiler sonucunda ipek, demir ve deri gibi yerli zanaatları çökmüş ve nihayet alt yapı yetersizlikleri yüzünden yurt içinde yetiştirilen ürünler bile tüketici pazarlarına ulaştırılamaz olmuştu.¹

Atatürk ve Cumhuriyet'i gerçekleştiren öncü kadro, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî bütünlüğünü, Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı koruyabilmek için, kendi iç pazarlarını ve tüm ekonomisini diğer büyük devletlere peşkeş çekmek zorunda kaldığını çok iyi biliyorlardı. Oysa Atatürk çağdaş uygarlık düzeyine erişebilmenin en önemli, hatta hayati yolunun, yine ekonomik kalkınmadan geçtiğini de hem söylevleri hem de başında bulunduğu uygulamalar dolayısıyla gayet açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bu durumda yapılacak iş, Osmanlı'nın hatalarına düşmeksizin kendi kendisine yeterli, dış ekonomik ilişkilere açık, ama dıştan gelen olumsuz etkilere karşı korunan, millî bir ekonomi düzenini kurmaktan ibarettir.

Bu çok kısa olarak özetlediğimiz strateji, aslında ideolojik bir yaklaşım olmayıp, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri birçok iktisat bilimcisinin ifade ettikleri bir gerçeği yansıtmaktadır. Devletin korumacı görevleri veya bebek sanayiler adları altında iktisat literatürüne geçen bu görüşler, kısaca hiçbir ekonominin yeterince gelişmeden ve hız (momentum) kazanmadan dış

¹ R. Robinson, The First Turkish Republic, Harvard University Press. X, Cambridge, 1965, s. 93.

rekabete açılmayacağı, eğer böyle olursa yeni filizlenen sanayi atılımının daha kuruluş aşamasında çökmeye mahkûm olduğunu ileri sürerler.² İlerde de değineceğimiz gibi Almanya, İtalya, Japonya ve hatta bir oranda Amerika gibi güçlü sanayiler, ekonomik gelişmelerinin en kritik aşamalarını uzun yıllar süren bir koruma şemsiyesi altında gerçekleştirmişlerdir. Bunun tek istisnası İngiltere'dir ki, bu ülke de ilk sanayileşen ülke olduğu için dış rekabet söz konusu değildir.

İşte bu çerçevede devletçilik ilkesi, hem millî ekonominin kurulması için vaz geçilmez bir araç hem de milliyetçilik ilkesinin, bir türevidir. Devletçiliğin Türkiye'ye, 1929 dünya ekonomik buhranına bir tepki olarak geldiğini iddia eden görüş bu bakımdan yanlıştır. Milliyetçilik veya millî ekonominin kurulması ile devletçilik ayrılmaz bir bütünün iki parçalarıdır. Ekonomik kalkınmaya sıfırdan başlayan bir ülkede millî ekonominin kurulması, devletin korumacı ve öncü görevleri olmadan asla mümkün değildir. Dolayısıyla devletçilik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihinden itibaren amaçlanan ve uygulanan bir ekonomi politikasıdır.³ Sadece 1929'a kadar devletin merkezî ağırlığının, 1929-39 dönemine oranla daha az etkili olmasının nedenlerini dikkatlice araştırmak gerekir.

1923-29 döneminde, millî ekonominin kurulmasını ve devletçiliğin tam olarak uygulanmasını engelleyen objektif faktörlere geçmeden önce, bir noktanın daha açıklanması gerekmektedir. O da Jön Türk'lerin bir kanadının yukarıda açıkladığımız ekonomi anlayışına benzer bir tahlil yapmış olmalarıdır. Jön Türkler'in 1902 Paris Kongresi'nde, Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak yabancı sermayenin ülkeye çekilmesiyle kurtulabileceğini öne sürmüştü.⁴ Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oluşturacak olan bir diğer kanat ise, ülkede tarihsel olarak büyük bir sermaye açığı olduğunu ve bu açığın ancak devletin öncülüğünde ve ekonomide milliyetçilik prensibinin ışığında giderilebileceğini söylemişti. Atatürk ve yakın çevresinin de Jön Türk hareketi ile ilişki içinde olduğu düşünülürse, Cumhuriyet'in ekonomi politikası anlayışı, daha anlamlı bir çerçeveye oturacaktır. Ancak, İttihat ve Terakki, kendi yönetimi sırasında ne bu ideali gerçekleştirebilmiş, ne de bu yönde bir çaba göstermiştir. Dolayısıyla Atatürk'ün ekonomi politikası anlayışının, tarihsel kökenlerini inkâr etmemekle birlikte, Türk ekonomi tarihi içinde bir dönüm

² Gülten Kazgan, İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1969, s. 213-220.

³ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1974, s. 159-163.

⁴ S. Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul 1977, c. II, s. 1046-1049.

noktası ve radikal bir dönüşümün başlangıcını teşkil ettiğini söylemek istiyoruz.

Son olarak önemli bir amacın da, ekonomik gelişmenin belirli bir aşamasında, özel girişimciliğin veya özel sektörün yoktan var edilmesi gerekliliğini vurgulayalım. Çünkü Osmanlı toplumunda çok kıt olan özel sermaye, büyük ölçüde Müslüman olmayan azınlıkların elindedir.⁵ Bu çerçevede bir Türk müteşebbis (girişimci) sınıfının da, yine devlet aracılığı ile yaratılması kaçınılmaz bir hedef olarak görünmektedir. Bunun yolu da devletin temel stratejik sanayileri (demir-çelik, tekstil, kimya, vs.) kurması, daha ileri bir aşamada bunları özel sektöre devretmesi ve özel girişimcilere kredi, vergi muafiyeti gibi kolaylıklar sağlaması olarak düşünülmüştü. İşte Atatürk'ün devletin destekleyici veya tamamlayıcı rolünden bahsetmesini, bu kalkınmanın nisbeten daha ileri aşamalarındaki bahsettiğimiz uygulamalara atıfta bulunduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Bu da göstermektedir ki, daha işin başlangıcından itibaren ekonomik kalkınma süreci tüm aşamalarıyla Atatürk'ün kafasında bir bütün, bir plân olarak bulunmaktadır.

1923-29 Dönemindeki Objektif Engeller

Yukarıda belirttiğimiz temel ekonomik kalkınma ilkeleri İzmir İktisat Kongresi'nde, ekonomide milliyetçilik, devletin tamamlayıcı görevi ve özel girişimcilik başlıkları altında tam bir resmiyet kazanmıştır.⁶ Ancak bu prensiplerin gerçekleştirilebilmesi için, oldukça büyük bazı engellerin aşılması gerekiyordu. Her şeyden önce ülkede mekanik enerji kullanan 341 kuruluş vardı ki, bunların büyük çoğunluğu en fazla atölye olarak tanımlanabilirdi.⁷ Yüzyıllardan beri ihmal edilmiş olan tarım sektörü, on yıl süren savaşların da etkisiyle tamamen harap olmuştu. Alt yapıdaki yetersizlikler, pazarlar arasındaki bağlantı zorlukları ve iş gücünün verimsizliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun miras olarak bıraktığı en önemli engellerdi. Bunlara bir de Lozan Antlaşması'nın getirdiği ekonomik güçlükleri eklemek gerekir.

Ancak bütün bu güçlüklerle rağmen 1923-29 arasında, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, bazı başarılar elde edilmiştir.⁸ Önce tarımdan Aşar vergisi, biraz da eşrafın isteği üzerine, tarım

⁵ M. Ögüt Yazman, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara 1974, s. 40; Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1973, s. 25.

⁶ Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara 1968.

⁷ R. Robinson, The First Turkish Republic, Cambridge 1965, s. 93.

⁸ Kenan Bulutoğlu, Atatürk and His Economic Policy, Political and Social Thought in the Contemporary Middle East, der. K. Karpat, New York, 1968, s. 329.

sektöründen kaldırılmış ve tarımda sermaye birikimine imkân tanınmıştır. Ayrıca tamamlayıcı olarak 1926'da çıkarılan Medeni Kanun, tarımda mülkiyetin kolay el değiştirmesini kolaylaştırdığı için ekonomik gelişmeyi teşvik etmiştir. Diğer bir gelişme ise, şeker sanayii alanında olmuştur. 5 Nisan 1925'de çıkartılan bir yasa uyarınca, gıda sanayiinin kurulmasında ilk hedef olarak, ham maddesi Türkiye'de yetişen şeker sanayii seçilmiş ve o tarihe kadar ithal edilen bu madde, bundan böyle kurulan birkaç fabrika vasıtasıyla yurt içinde üretilmeye başlanmıştır.⁹

Bu dönemdeki en büyük atılım, 28 Mayıs 1927'de çıkartılan Sanayii Teşvik Kanunu ile gerçekleşmiştir.¹⁰ Bu yasa hem devletçiliğin anlamını ortaya koyması, hem de millî sanayileşme politikasının başlatıcısı olması açısından çok önemlidir. Yasaya göre, 1927'de özel kesim üretiminin % 44.3'ü gıda maddelerinde, % 23.83'ü ise tekstil alanında yoğunlaşmaktaydı. Sanayi malları üretimi ise, ki bu sanayileşme oranının en büyük göstergesidir, % 7-10'u geçmemekteydi. İşte yasanın temel amacı, diğer alanlarda yoğunlaşan özel sermayenin, sanayi malları üreten sanayi, ya da stratejik sanayiler alanına çekilmesiydi. Ancak bunun yapılabilmesi için, devletin özendirici hükümler aracılığıyla özel sermayeye mutlaka destek vermesi gerekiyordu.¹¹ Sanayii Teşvik Kanunu bu tür özendirici hükümleri içeriyordu. Bunlardan en önemlileri olarak vergi indirim ve muafiyetleri, kurulacak sanayi tesisleri için çok ucuz arsa ve alt yapı hizmetlerinin temini ve yine bu alanda faaliyet gösterecek olan özel girişimcilerin, ürettikleri mallara devletin tercihli alımlar yoluyla sabit bir talep yaratması sayılabilir. Ayrıca bu son hüküm, tarım alanında da yatırımların teşvik edilmesi amacıyla devletin pancar, tütün, pamuk gibi ürünlere talep yaratması biçimindeki, genel politikanın bir parçasını oluştuyordu.

Toparlarsak, 1923-29 dönemi, yukarıda belirttiğimiz engeller nedeni ile, bir gerçek sanayileşme dönemi olmaktan ziyade bir ekonomik enkazı kaldırma, sanayileşmenin ön koşullarını hazırlama dönemi olarak, iktisat tarihimize geçmektedir. Bütün bunlara rağmen yine de Osmanlı borçlarının muntazaman ödenmesi, sanayileşme öncesi hız kazandırıcı önlemlerin getirilmesi, ekonomiye genel bir canlılık ve nisbî bir refah düzeyinin kazandırılması açısından, küçümsenmeyecek başarılar elde edilebilmiştir.

⁹ Türkiye İş Bankası'nın Bu Yılı, 1924-1934, Ankara 1934, s. 16.

¹⁰ Z.Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden 1968, s. 65.

¹¹ R.W. Kerwin, Private Enterprise in Turkish Industrial Development, Middle East Journal, Winter 1951, s. 22-23.

Gerçek sanayileşme atılımı ise, bu hazırlık döneminden sonra ve Osmanlı borçları, gümrük tarifeleri ve yabancı sermayenin çekilmesinin olumsuz etkileri gibi engellerin ortadan kalktığı bir ortamda gerçekleştirilecektir.

Sanayileşmeye İlk Adım: 1929-39 Dönemi

Dünyada, 1929 büyük buhranının başlaması Osmanlı gümrük tarifelerinin son yılına rastlar. Bu da dünya pazarlarındaki olumsuz gelişmelerin, Türkiye'yi daha fazla etkilemesine yol açan en önemli faktör idi. Türkiye için en ağır darbe, dünya pazarlarında tarım ürünleri ve ham madde fiyatlarının düşmesiydi. Halâ büyük ölçüde tarıma dayalı olan Türkiye ekonomisinde, 1929'da 224 milyon TL olan dış ticaret gelirleri, 1933'de 170 milyon TL'ye kadar düştü.¹²

Şimdi, iktisadî politika açısından, Türkiye'nin önünde iki temel sorun vardı. Birincisi, büyük buhranın olumsuz etkilerine karşı korunmak, ikincisi de daha önceden plânlanan sanayileşme hamlesini başlatmak. Aslında, bunların ikisi de aynı sorunun parçalarıydı ve kendine yeterli millî bir ekonominin kurulması, en radikal çözüm olarak gözükmekteydi. İşte bu noktada Millî Şef ve devletçilik ilkesinin savunucuları, devletin korumacı önlemlerinin şemsiyesi altında, sanayileşme hamlesini başlatma kararını aldılar.¹³ Daha önce de belirttiğimiz gibi, korumacı ve devletçi bir çatı altında sanayileşme, zaten çağdaş uygarlık düzeyine erişebilmenin en vaz geçilmez unsuru idi. Ancak büyük buhranın yarattığı fevkalâde koşullar, bu projenin bir an önce gündeme getirilmesini sağlamıştır.¹⁴

Bu dönemde, sanayileşme ana hedefinin gerçekleştirilebilmesi için alınan üç karar vardır ki, bunlar o dönemin iktisat politikasının, felsefî temellerini oluşturuyordu. Bunlardan birincisi, sanayi-tarım ikilemi içinde sanayi kesimine ağırlık verilmesi kararıydı. Halâ bir tarım ülkesi özelliğini koruyan Türkiye'de, bu kararın alınması ve uygulanması hiç de kolay olmamıştır.¹⁵ Ancak temel sanayilerin ve özellikle de makina sanayiinin kurulması ile, tarımda da mekanizasyonun başlatılabileceği ve iş gücü verimliliğinin arttırılabileceği düşünülmüştü. Aksi halde, hem tarım hem de sanayinin tüm gereksinimlerinin ithal yoluyla karşılanmasına, hem döviz

¹² Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, İstanbul, 1966, s. 371; ayrıca bkz. Z.Y. Hershlag, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden 1968, s. 84.

¹³ D.E. Webster, The Turkey of Atatürk, Philadelphia 1936, s. 261.

¹⁴ M. Ögüt Yazman, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara 1974, s. 64-65.

¹⁵ S.M. Rosen, Turkey, Labor in Developing Countries, der. W. Galenson, Berkley 1962, s.

rezervleri açısından hem de kalkınma stratejisi açısından olanak yoktu. Kalkınma stratejisi diyoruz; çünkü İngiltere gibi tarihsel doğal akışı içinde değil, tam tersine hızlandırılmış bir kalkınma süreci söz konusuydu. Bunun için de sanayinin önceliği mutlaka gerekliydi.

İkinci olarak, alt yapı yatırımları ve stratejik sanayilerin kurulmasıyla, diğer yan ve bağımsız sanayi dallarının da teşvik edilmesi ve böylelikle geniş bir iç pazar yaratılması düşünülmüştü.¹⁶ Örneğin, demir-çelik sanayiinin kurulması, demir cevheri ve kömür üretimi alanlarında canlılık yaratabilecekti. Devlet ayrıca en büyük tüketici olduğuna göre, geniş bir fabrika ağının kurulmasıyla, özel sektör tarafından üretilen mallara da büyük bir talep yaratacaktı. Sonunda tüketim malları sanayii de zorunlu olarak stratejik sanayilerden makina, teçizat ve enerji almak durumunda kalacak ve bu da ağır sanayinin kurulma aşamasında bir iç pazar sorunuyla karşılaşmasını önlemiş olacaktı.¹⁷ Görüldüğü gibi, sanayileşmenin en temel zorluklarından birisi olan, iç pazar yaratma ve genişletme sorununda, son derece isabetli iktisadî kararlar ve rasyonel düşünce biçimleri gündeme getirilmekteydi.

Yalnız sanayi politikasında tarıma öncelik verilmesi ve kurulacak stratejik sanayilere iç pazar yaratılması, sadece alınmış kararlar olarak kalmamalıydı. Bunların tam olarak uygulanması için, bir de iktisadi yönetim modeli gerekiyordu. İşte bu düşüncenin ışığında, plâncılık anlayışı ilk kez geliştirilmeye başlandı.¹⁸ Aslında Türkiye’de o dönemde ne plânlama yöntemlerini bilen bir uzman kadro, ne de örnek alınacak bir plâncılık tarihi veya geleneği vardı. Ancak Cumhuriyet Türkiye’si’nin, başta Atatürk olmak üzere en üst düzey yöneticileri, yine yerinde bir kararla yukarıda belirttiğimiz eksikliği, yabancı uzman kadroların getirilmesi yoluyla giderilmesi kararını aldı. Bu çerçevede Sovyetler Birliği’nden, Profesör Orlov başkanlığında bir plânlama heyeti, davet üzerine Türkiye’ye geldi ve çalışmalara başladı. Sovyet heyetine kesinlikle bir sosyalist plân istenmediği, ancak yukarıda belirttiğimiz sanayi sektörüne ağırlık veren ve iç pazar sorunlarını halledebilecek, bir kalkınma plânına ihtiyaç duyulduğu açıkça belirtildi. Dolayısıyla, plânın temel ilke ve hedefleri Türk yönetimi tarafından ortaya koyuluyor, teknik bilgi ve iktisadî analiz ise, Sovyet heyeti tarafından bu genel çerçeveye oturtuluyordu. Böylece birbirine tamamen

¹⁶ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1974, s. 159-163.

¹⁷ S.M. Rosen, Turkey, Labor in Developing Countries, Berkley 1962, s. 253.

¹⁸ D.E. Webster, The Turkey of Atatürk, Philadelphia 1939, s. 168; ayrıca bkz. Lord Kinross, Atatürk, The Rebirth of a Nation, London 1964, s. 448.

bağlı sanayi öncelikli, pazar yaratıcı ve merkezî plân tarafından yönlendirilen sanayileşme hareketi, başlatılmış oluyordu.

Birinci beş yıllık plânda üç hedef gözetiliyordu. Birincisi, eldeki tüm sermayenin mümkün olduğu kadar sanayi sektörüne aktarılması veya sanayileşme için kullanılması öngörülmüştü. İkinci olarak, özel girişimciliğin nisbeten zayıf olduğu ülkemizde daha çok sayıda kamu iktisadî kuruluşunun meydana getirilmesi, sanayileşmede devletin öncülüğü ilkesi açısından uygun görülmüştü.¹⁹ Sonucu ve en önemli hedef ise, Türkiye'de ham maddesi bulunan üretim alanlarında, temel sanayilerin kurulması idi. Bugün gelişmekte olan ülkelerin, başta petrol olmak üzere bir sürü ham madde ve mal açısından dünya pazarlarına nasıl bağımlı olduklarını, ekonomilerinin bütünüyle çökmemesi için döviz rezervlerinin büyük bir kısmını bu iş için nasıl seferber ettiklerini düşünürsek; birinci beş yıllık plânın son derece gerçekçi ve büyük bir ileri görüşlülük içerisinde hazırlandığını söyleyebiliriz. Ayrıca, daha önce de sözünü ettiğimiz bağımsız millî ekonominin kurulması ve ülkenin tarihsel koşullarının bir zorunluluk haline getirdiği devletçilik esaslarını, bu plânın hedefleri çerçevesinde tam olarak görebiliriz.

Plân uygulamasında, sadece sanayi sektörüne 100 milyon TL.'lik yatırım yapılmış, elektrikleendirme, liman ve demir yolu yapımı gibi alt yapı hizmetleriyle birlikte, toplam 311 milyon TL harcanmıştır.²⁰ Ülkenin o günkü kısıtlı imkânları içinde bu kaynak, büyük ölçüde deniz ve demir yolu taşımacılığı, posta servisleri ve temel ihtiyaç mallarını kapsayan, devlet tekelleri aracılığıyla yaratılmıştır. Sanayi yatırımlarının da önemli bir kısmını Sümerbank ve Etibank gerçekleştirmiş ve demir-çelik, tekstil ve çimento sanayileri bu dönemde kurulmuştur.²¹ Ana iktisadî hedefler uyarınca, tarım sektörünü besleyen ithalât her ne kadar asgariye indirilmişse de, yine de tarımsal üretim 1929 ile 1939 yılları arasında % 20 oranında artmıştır. Ancak bu artışı, tarımdaki verimlilik artışı veya bu sektöre devlet yardımlarındaki artıştan ziyade, ekili alanların aynı dönemde % 4.86'dan % 12.25'e çıkmasıyla açıklamak daha doğru olacaktır.²²

Daha da şaşırtıcı olan bir gerçek ise; bütün bu büyük projeler gerçekleştirilirken Türkiye'nin dünya ekonomik krizinden, batılı ekonomilerden daha fazla etkilenmemiş olmasıdır. Bunun en önemli göstergesi

¹⁹ Kemal Karpat, *Turkey's Politics*, Princeton 1959, s. 88.

²⁰ Memduh Yaşa, *İktisadî Meselelerimiz*, İstanbul 1966, s. 24.

²¹ R. Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge 1965, s. 108.

²² Z.Y. Hershlag, *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden 1968, s. 150.

olarak, Türkiye'nin gayrisafi millî hasılasındaki düşüş oranını verebiliriz. Değişik çalışmaların bulgularına göre, Türkiye'de gayrisafi millî hasıla 1927-1934 yılları arasında düşme göstermiş, ancak bu düşme ABD ve Kanada gibi güçlü batı ekonomilerinden çok daha az olmuş ve Almanya düzeyinde kalmıştır.²³

Buhrana karşı alınan önlemler içerisinde, ayrıca Türk parasının değerinin korunmasından ve hatta giderek artmasından da bahsetmek mümkündür. 1930 tarihli Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Kanunu ve yine aynı yılda Merkez Bankası'nın kuruluşu çerçevesinde, TL'nin sterlin karşısındaki değeri 1930'da 1030 kuruştan 1936'da 625 kuruşa çıkmıştır. Yine buna paralel olarak ve aynı zaman dilimi içinde, ABD doları karşısında 212 kuruştan 126 kuruşa, İtalyan lireti karşısında ise 1112 kuruştan 884 kuruşa yükselmiştir.²⁴ Bunun aslında parasal istikrarı sağlamakla birlikte, ihracat üzerinde doğal olarak olumsuz etkileri de bulunduğunu öne sürenler olmuştur. Ancak bu dönemde, ana hedefin bugünkü deyimiyle bir ihracat patlaması değil de, sanayileşme olduğunu düşünürsek ve ayrıca daha temel sanayilerini kuramamış durumdaki bir ülkenin, hemen dış pazarlara açılmasının sakıncalarını göz önünde bulundurursak, yukarıdaki görüşün pek de geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim 1950'lerden itibaren başlayan ve sonraları artan oranlarda gelişen dışa açılma hareketi, Türkiye'yi sadece tarım ürünlerinde uzmanlaştırmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in öncü kadrosunun, hem buhrana karşı korunmada ve de daha önemlisi buhran koşullarında sanayileşme hamlesini başlatmada, büyük başarı elde ettiklerini mutlaka vurgulamamız gerekir.

Sanayileşme Modelleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

Bugünün gelişmiş batı ülkelerinin, hangi sanayileşme süreçlerinden geçtikleri konusunda süregelen tartışmalarda, bazı doğru olmayan görüşler de yer almıştır. Bunlardan özellikle bir tanesi vardır ki, 1950'lerden günümüze kadar iktisat çevrelerinde çok etkili olmuştur. Bu görüşe göre, batı kalkınmasının en saf örneği İngiltere'dir ve bugün gelişme sürecine girmiş olan diğer ülkeler de, sanayileşmek istiyorlarsa mutlaka bu modele uymak zorundadırlar.²⁵ Çok ana hatlarıyla İngiliz modeli tarımda, toprağın konsantrasyonu ve verimlilik artışını izleyerek, önce bir sermaye

²³ Selim İlkin, İlhan Tekeli, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara, 1982, s. 9.

²⁴ Gülten Kazgan, Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İstanbul 1977, s. 248.

²⁵ W. Rostow, The Stages of Economic Growth, Cambridge 1967.

birikiminin oluşmasına ve daha sonra da bu birikimden önemli bir oranın sanayi kesimine aktarılmasına dayanır.²⁶ Tarımsal dönüşüm olarak adlandırılan bu olay, aslında çok uzun bir zaman süreci içinde küçük üreticilik, emek, yoğun teknoloji, dolaysız tüketim için, üretim kalıpları ve aynı ödeme biçimlerinin, kendi doğal akışı içinde veya bazı zorlamalarla ortadan kalkmalarıyla mümkün olmaktadır. Tabii yine zaman içinde mal ve para dolaşımının hızlanması, tüketim kalıplarının değişmesi, pazar için üretimin artması ve nihayet kurulan sanayilerin birbirlerine talep yaratması ve yeni sanayileri teşvik etmesi ile büyükçe bir iç pazar yaratılır. Yığın üretiminin, büyük teknolojik sıçrayışlar sonucunda, iç pazarı da aşarak dünya pazarlarına yönelmesi de yine bu sürecin doğal bir sonucudur. Artık ülke, bir tarım ülkesi olmaktan çıkıp ve hatta ağır sanayilerin kurulma aşamasını geride bırakıp, dayanıklı tüketim mallarına ağırlık vermeye başlayan, güçlü ve zengin bir ekonomik yapıya sahip olmuştur.

Ne var ki, yukarıda çok kabaca özetlemeye çalıştığımız İngiliz sanayileşme modeli, en az 400-500 yıllık bir evrim çizgisini izlemiştir. On üçüncü yüzyılda başlayan Orta Çağ ekonomik düzeninin çöküşü, büyük sanayi ihtilâlinden de sonra, ancak on dokuzuncu yüzyılda yerini tam olarak bambaşka bir ekonomik yapıya, modern İngiliz sanayi toplumu terketmiştir. Bugün, kalkınmak için çabalayan ülkelere tavsiye edilen bu reçete, bu kadar uzun bir zaman dilimini kapsadığı için ne kadar sağlıklı ve rasyoneldir, bunu okuyucunun değerlendirmesine bırakmak istiyoruz. İkincisi, İngiltere dünyada ilk sanayileşen ülke olduğu için, ne uluslar arası rekabete girmiş, ne de böyle bir rekabet karşısında ekonomisini koruma zorunda kalmıştır.²⁷ Bugünkü dünya ekonomik sistemi ve ilişkilerinin ne kadar karmaşık, rekabetçi ve eşitsiz olduğunu düşünürsek; İngiltere'nin çok özel ve avantajlı koşullarda sanayileşmesini gerçekleştirdiğini ortaya koyabiliriz. Kaldı ki bütün bu avantajlara rağmen, bu başarıyı sağlamak 5-6 yüzyıl içerisinde mümkün olabilmıştır.

Hepsinden daha da önemlisi, batıda hiçbir ülke İngiliz modelini taklit edememiş ve aynı aşamalardan geçmemiştir. Amerikan sanayileşmesi, tamamen güneydeki köleci pamuk plântasyonlarının, kuzeyin sanayileşmesini finanse etmesi, batısında çok verimli, büyük bir tarımsal alanın bulunması ve kıtanın dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip olması sonucu gerçekleşmiştir.²⁸ Ayrıca, ABD'nin Monroe doktrininden

²⁶ T. Kemp, *Industrialisation in Nineteenth Century Europe*, London 1976, s. 4-24.

²⁷ T. Kemp, *Industrialization in Nineteenth Century Europe*, London, 1976, s. 8-9.

²⁸ B. Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, New York 1970, s. 111-

beri süregelen, Orta ve Güney Amerika üzerindeki siyasî ve ekonomik tekelinin de yardımıyla gerçekleştirdiği bu başarılı iç savaş, 1860'lardan başlayarak 50-60 yıllık bir sürece sığdırılmıştır. Fransa'ya gelince, o İngiltere'nin yolunu izlememiş; 1789 İhtilâli'nden itibaren değişik Jakoben, Gironden, Orlean iktidarları tarafından siyasî destek karşılığı, küçük üreticilik ve köylülük teşvik edilmiştir.²⁹ Fransa'nın en temel sanayilerden biri olan kimya sanayiini bile, Birinci Dünya Savaşı sırasında zorlandığı için kurmasını ve yakın zamanlara kadar, ekonomisinin giyim ve mobilya gibi lüks tüketim alanlarında yoğunlaşmasını göz önüne alırsak, bu ülkenin de ekonomik yapısının ve evrim çizgisinin, İngiltere'den çok farklı olduğu görülür.

Sanayileşme modellerinin değerlendirilmesinde, Türkiye açısından en önemli olanı Almanya, Japonya ve İtalya'yı içine alan modeldir.³⁰ Bu üç ülke de tarihsel gelişimleri, siyasî ve ekonomik yapıları ile kültürleri bakımından oldukça farklı olmakla birlikte, bazı ortak özellikleri dolayısıyla bir tek model çerçevesinde düşünülebilirler. Bu ülkelerin hepsinde sanayileşme, siyasî iktidar tarafından tepeden inme bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Yani bu ülkeler, doğal gelişmeleri sonunda pürüzsüz olarak bir sıçrama veya sanayileşme noktasına gelmemişler; ancak devletin öncülüğünde, sanayileşme sürecinin birkaç aşamasını birden tek bir hamlede atmışlardır. Aslında, bu ülkelerin hiçbir tarihsel birikimleri olmadığını söylemek istemiyoruz. İtalya daha 15. yüzyılda, Avrupa'nın sanat, ticaret ve zenginlik bakımından en önde gelen ülkelerinden birisi idi. Ancak daha sonra bu ülke, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgalinin de etkisiyle, 19. yüzyılın ortalarına kadar genellikle bir tarım ülkesi olarak kaldı.³¹ Sadece kuzeydeki bazı bölgeler, Avrupa ticaret merkezlerine yakınlıkları dolayısıyla ekonomik açıdan biraz daha ileri durumlardı.

Almanya da, Orta Çağ başlangıcından beri Hansa tüccarlarının büyük katkısıyla çok canlı ticaret merkezlerini içeriyordu. Ayrıca 19. yüzyıldaki tarım reformu ve Zollverein gümrük birliğinin etkisiyle, para ekonomisi ve pazar için üretim kalıpları oldukça gelişmişti.³² Ancak 1871'de modern Almanya kurulduğu sırada bile, Junker toprak aristokrasisi ülkenin en güçlü

²⁹ T. Kemp, *Industrialization in Ninetenth Century Europe*, London, 1976, s. 48-65.

³⁰ Japonya için bkz. T. Kemp, *Historical Patterns of Industrialization*, New York 1968, s. 146-160; Almanya ve İtalya için, *Industrialization in Nineteenth Century Europe*, s. 85-106 ve s. 160-165.

³¹ D. Thomson, *Europe Since Napoleon*, New York 1978, s. 158-161.

³² T. Kemp, *Industrialization in Nineteenth Century Europe*, s. 85-88.

ekonomik ve siyasî toplumsal katmanını oluştururken, bugün ağır sanayi diyebileceğimiz, hiçbir temel kuruluşu yoktu. Japonya ise; mucize denilebilecek bir sanayileşme atılımını gerçekleştirdiği 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji dönemine gelene kadar tamamen bir tarım ülkesi, sosyal ve siyasî bakımlardan da çok katı bir toplum görünümünü korumaktaydı.³³ Dolayısıyla, orada da İngiliz modelinde olduğu gibi sanayileşmenin ön koşulları yaratılmış değildi.

Yukarıda, adı geçen üç ülkede de saydığımız bu dezavantajlara rağmen, merkezî ve güçlü devlet müdahaleleri ve hatta müdahaleden de öteye, devlet öncülüğünde temel sanayiler kurulmuştur. Başlangıçta, Almanya ve İtalya üstün İngiliz teknolojisi ve teknik adamlarından yararlanmış; Japonya ise resmen teknoloji casusluğu yaparak bir sıçrama yapmıştır. Ancak kısa bir süre sonra, bu ülkeler kendi teknolojilerini üretir hale gelebilmişlerdir. Daha sonra da, kurulan ağır sanayi tesisleri ve bunlara bağlı olan yan sanayi kuruluşları, özel girişimcilere ya çok az bir karşılıkla ya da vergi muafiyeti, devlet finansmanı veya alt yapı sağlanması gibi özendirici önlemlerle yavaş yavaş devredilmiştir. Yani bir başka deyişle, bu ülkelerde özel sektör, sonradan devlet tarafından kurulmuştur. Daha da önemlisi, bu tepeden inme ve çok hızlandırılmış sanayileşme süreci, İngiltere gibi yüzyıllara yayılan tarihin kendi akışı içine bırakılmamış ve yalnızca 50-60 yıl gibi çok kısa bir döneme sıkıştırılmıştır.

Görülüyor ki, bizim gibi ülkelere önerilen ve alternatifi yokmuş gibi görünen İngiliz modeli, tektir ve bir başka benzeri dahi bulunmamaktadır. Halbuki, devlet eliyle ve öncülüğünde gerçekleştirilen sanayileşme, hem de İngiliz sanayi mallarının yıkıcı rekabetine rağmen, gerekli korumacı önlemlerle ve çok kısa bir sürede başarıya ulaşmıştır. 1930'lardan sonra Türkiye de böyle bir yönde ilerleyebilirdi. Almanya, Japonya ve İtalya kadar başarılı olabilir miydi sorusunu çok spekülâtif olduğu için sormuyoruz. Ayrıca daha sonraki yıllarda başka ekonomi politikalarının tercih edilmesindeki siyasî ve ekonomik faktörlere de başka bir çalışmanın konusu olduğu için burada değinmiyoruz. Sadece başta Atatürk olmak üzere; Cumhuriyet'in öncü kadrosunun, ekonomi politikası bakımından doğru ve çok tutarlı bir yolda olduklarının anlaşılmasını istiyoruz. Sanayileşme hareketi, dışta büyük buhran gibi düşünülebilecek en olumsuz koşullar altında, içte ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik mirasının ağır etkilerine rağmen başlatılmıştır. Devletin lokomotif görevi yaptığı bu

³³ P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London 1977, s. 435-461.

hamle, ekonomik kalkınma teorileri açısından olsun veya tarihte görülen başarılı örnekleri bakımından olsun, nereden bakılırsa bakılsın, ekonomik gelişmenin en rasyonel ve en çabuk yoludur.

THE ECONOMIC POLICY OF TURKEY
DURING THE ATATÜRK PERIOD
(Abstract)

This article deals with Atatürk's views on economics and the economic policy followed in Turkey during his life time.